

СТРАТЕГІЯ ТА СПОСІБ ЖИТТЯ МИСЛИВЦІВ ЗА ДОБИ МЕЗОЛІТУ

Мезоліт, або середньокам'яна доба (10–7 тис. років тому), на просторах післяльодовикової Європи – це час мисливців на лісових копитних. Саме тоді набули масового поширення лук і стріли як найефективніша дистанційна зброя для полювання в лісі. Через це археологічною ознакою мезоліту є повсюдне поширення лука, що фіксується за масовими знахідками вістрів стріл – так званих мікролітів, тобто дрібних крем'яних виробів геометричних форм: трапецій, сегментів, трикутників. Кожній археологічній культурі мезоліту прикметні своєрідні наконечники (Рис. 22). Крем'яні вироби доби мезоліту вирізняються мікролітичністю, себто невеликими розмірами (1–3 см). Значною мірою це пояснюється поширенням вкладневої техніки виготовлення знарядь і мисливського оснащення. Вістря списів і стріл, леза ножів робили не з цілісного шматка кременю, а закріплюючи дрібні крем'яні пластини-вкладні в щілинах-пазах, вирізаних уздовж кістяного чи дерев'яного стрижня.

Початок мезоліту в Європі позначено таненням Скандинавського льодовика близько 10 тис. років тому, що й спричинило потужні міграції мисливців у Скандинавію та на північ Східної Європи. Завершилася ця доба 6–7 тис. років тому, коли через кризу мисливства стали поширюватися відтворювальні форми господарства (рільництво, скотарство) та з'явилися нові види виробництва, зокрема виготовлення глиняного посуду.

Фінальний палеоліт і мезоліт ще до недавня розглядали як єдину добу. На Волині її вивчали згадані в попередньому розділі дослідники, зокрема: Микола Біляшівський, Олександр Цинкаловський, Роман Грибович, Володимир Ісаєнко, Григорій Охріменко, Валерій Пясецький, Леонід Залізняк. У вирішенні проблем

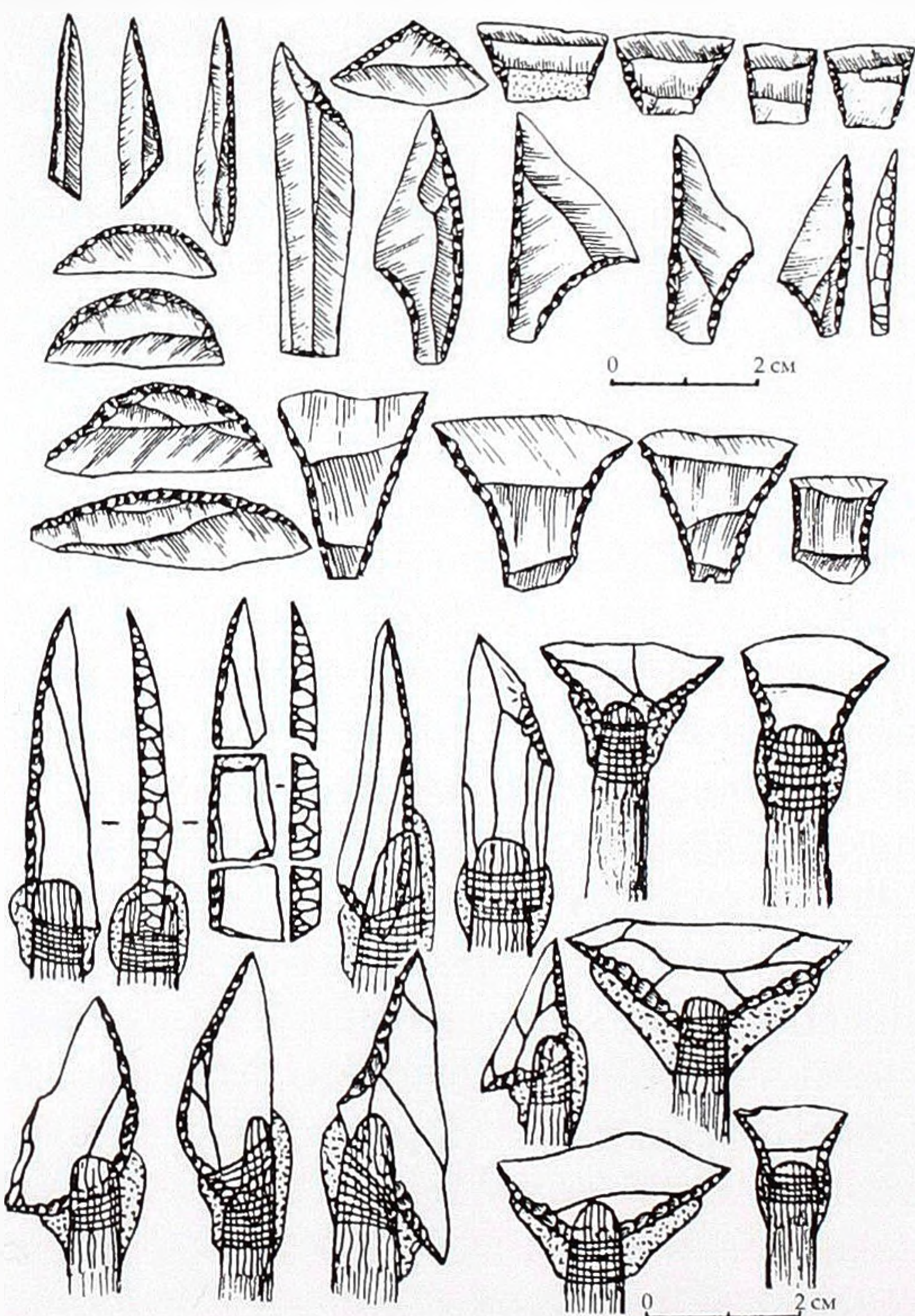

Рис. 22. Крем'яні наконечники стріл у формі геометричних мікролітів (трикутників, трапецій, сегментів) і способи їх закріплення на деревку

культурно-хронологічної інтерпретації мезолітичних пам'яток Волинського Полісся брали участь Дмитро Телегін, відомі польські вчені Стефан Козловський, Анна Венцовська, Ромуальд Шильд, литовська дослідниця Рімоте Рімантене та російський археолог Лев Кольцов, внесок яких у дослідженні мезоліту Волині розкрито в узагальнювальних працях Леоніда Залізняка¹.

Природне середовище. Як наголошувалося, приблизно 10 тис. років тому за чергового відступу льодовика на північ води холодного прильодовикового Балтійського озера прорвали крижану греблю, що відділяла його від Атлантичного океану. На півночі Європи, на місці холодного Балтійського озера, утворилося тепле море. Тоді відбулися зміни в циркуляції повітряних мас над Європейським континентом: на місце холодних і сухих вітрів з льодовика прийшли теплі й вологі циклони з Атлантики². Це зумовило різке потепління, внаслідок чого встановився нинішній клімат в Європі. Ці радикальні зміни визначили рубіж між льодовиковою добою (плейстоценом) і геологічною сучасністю (голоценом), а в археології – між палеолітом і мезолітом.

Нові кліматичні умови викликали істотні зміни рослинного і тваринного світу зандрових (піщаних) низовин Європи, зокрема Полісся. Різке потепління та зволоження клімату призвело до змін фауни і флори. З пом'якшенням клімату колишні простори тундростепу заросли спочатку

сосново-березовими, надалі – широколистяними лісами, а тварини холодного прильодовиків'я – північні олені, як наголошувалося, відійшли разом з відступом тундри далеко на північ Східної Європи. За ними в північно-східному напрямку рушила й частина мисливців на північного оленя. Саме вони за раннього мезоліту, в VIII–VII тис. до н. е., заселили безкраї простори східноєвропейської тайги від Балтії до Північного Уралу.

Тваринний світ. Разом з лісами в Європі з'явилися нові тварини: лось, тур, благородний олень, вепр, косуля, що стали головними об'єктами полювання мезолітичних мисливців. На відміну від північних оленів і бізонів ці тварини є нестадними, що й визначило спосіб полювання, який тепер докорінно відрізнявся від колективного мисливства доби палеоліту. Панівним способом стало індивідуальне полювання із застосуванням лука і стріл. Нова мисливська стратегія визначила спосіб життя мезолітичного населення Європи, а лук зі стрілами стали своєрідним символом та археологічним критерієм мезоліту як епохи (Рис. 22).

На території України особливо густі ліси вкрили північ, зокрема Поліську низовину, що входила до смуги суцільних лісових масивів Європи. Південніше простягалася лісостепова зона, а в Надчорномор'ї та Північному Криму – степи з байраками в річкових долинах і балках. Тоді ліси вкрили схили та передгір'я Карпат і Кримських гір, а полювання з луком на лісових копитних поширилося в усіх регіонах України. Однак у кожному регіоні спосіб життя первісного населення за мезоліту мав певні особливості, що залежали від природного оточення та місцевих традицій.

¹ Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. Кам'яна доба України. К., 2005. Вип. 8. 184 с.; Його ж. Мезоліт заходу Східної Європи. Кам'яна доба України. К., 2009. Вип. 12. 280 с.

² Хотинский Н. А. Голоцен Северной Евразии. М., 1977.

Рис. 23. Зимове полювання на лося на лижах. Наскельне зображення в печері (Карелія)

Спосіб життя мезолітичного населення.

Своєрідне лісове природне середовище тогочасної Європи, населене нестадними трав'яними тваринами, спричинило специфічні методи полювання та сприяло формуванню неповторного життєвого укладу лісових мисливців. Форми життя тогочасного суспільства можна уявити за етнографічними даними про лісових мисливців сибірської та канадської тайги: хантів, мансі, селькупів, евенків, юкагірів, орохів, алгонкінів, атапасків та ін.¹

Культура лісових мисливців доби мезоліту своєрідна. Головною зброєю їх були лук і стріли з крем'яними та кістяними наконечниками, а лижі, ручні нарти та човни-довбанки – першими відомими людству транспортними засобами. Завдяки їм мисливці освоїли лісову смугу Європи. Адже без лиж неможливо пересуватися по заметеному глибоким снігом лісу (Рис. 23). Табори влаштовували в долинах річок, які з появою човнів стали головними транспортними артеріями.

Полювання. Основою господарства мезолітичної людності було мисливство. Чоловіки полювали, головне, на великих тварин. Зайців і птицю промишляли зрідка – в голодні пори року і, головним чином, підлітки, жінки та літні вже люди. Незмінним супутником і помічником мисливця за доби мезоліту став собака.

Найпоширенішими і водночас традиційними способами полювання в лісах були гони, загони, скрад і всілякі пастки (вовчі ями, петлі). Гони – це переслідування мисливцями тварини до знемоги. Особливо результативними вони були взимку, коли тварина не могла прудко й довго пересуватися, загрузаючи в глибокому снігу, і мисливці на лижах наздоганяли її. Загони зводилися до того, що ланцюг людей гнав тварин до засідок, де досвідчені мисливці били їх з лука чи списами (Рис. 24). Так само добивали й загнану в болото тварину. Скрад – це вистежування тварини чи полювання зі схованки. Приміром, мисливці могли очікувати на здобич у куцах неподалік звіриних стежок. На них викопували ями-пастки, влаштовували петлі та періодично перевіряли їх.

¹ Залізник Л. Л. Население Полесья в мезолите. К., 1991. С. 57–98.

Зокрема, петлі з ременів були ефективним засобом полювання на оленів, які заплутувалися в них рогами.

Рибальство. За цієї пори воно не відіграло суттєвої ролі. І тільки криза мисливства через зменшення чисельності промислових тварин наприкінці мезоліту піднесла значення рибної ловлі, розвиток якої сягнув максимуму за наступної доби – неоліту. Та все ж мезолітична людність володіла чотирма основними засобами рибальства: лучіння, заколи з вершами та сіті й снасті з гачками. Влітку велику рибу били з човна гарпунами чи острогами, взимку – з криги через полонки. Для заколів зводили на річках греблі з гілок і каміння з проходами для вершів, які періодично перевіряли рибалки. Сіті з поплавками зверху та грузилами знизу встановлювали вертикально вздовж берегових заростей, прив'язавши до встромлених у

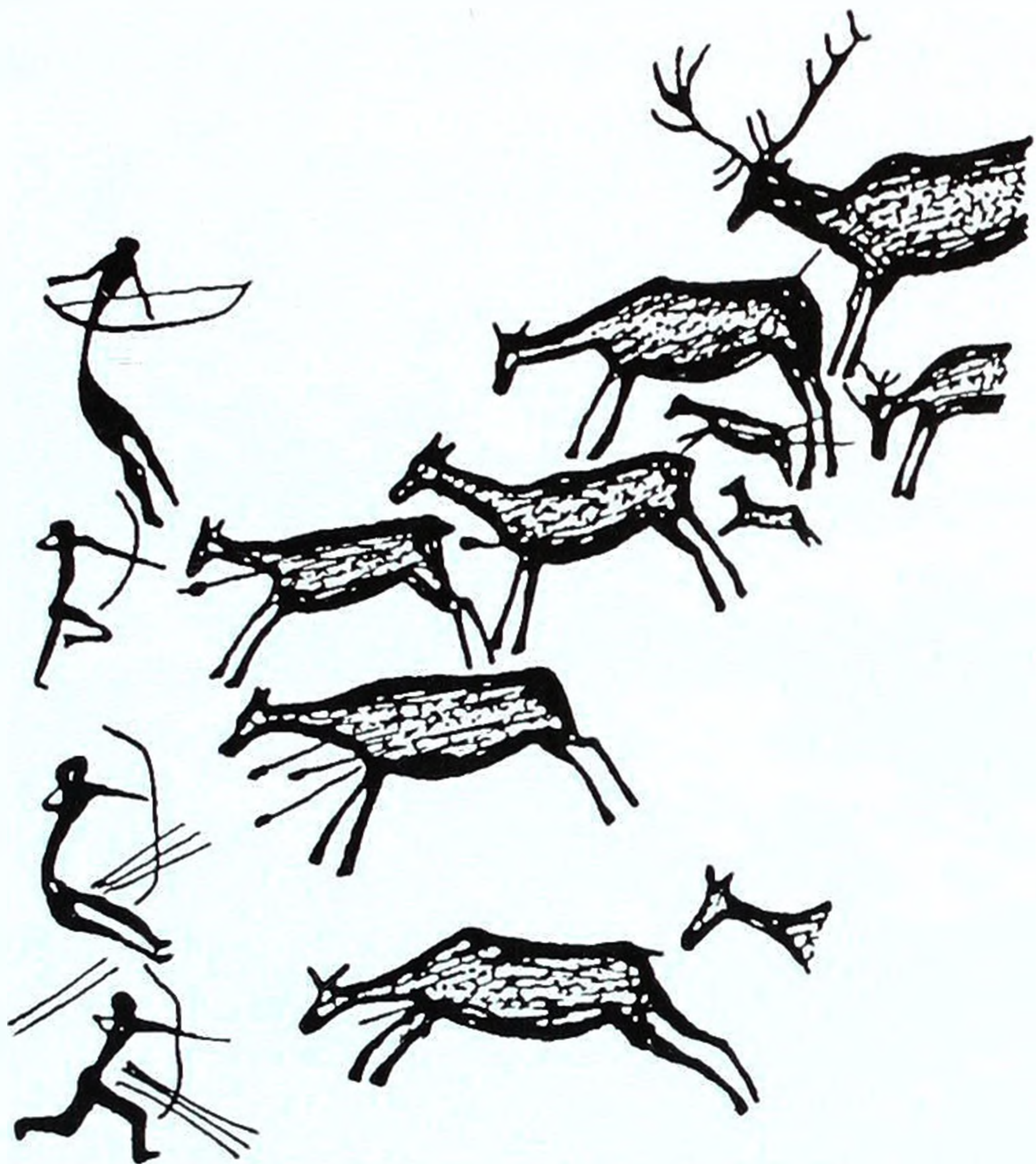

Рис. 24. Полювання на благородних оленів з луком і стрілами. Грот Волторта (Іспанія)

дно жердин. Двічі на добу рибалки на човні оглядали сітки та вибирали з них рибу. Натомість гачки з приманкою тягли на мотузці за човном.

Продукти збиральництва (ягоди, горіхи, гриби тощо), схоже, теж ще не відігравали суттєвої ролі в харчуванні лісових мисливців.

Через рухливий спосіб життя значних запасів харчів не робили. Більшість м'яса, як і за доби палеоліту, з'їдали невдовзі після полювання, часто в сирому вигляді. М'ясо могли засмажувати на кострищі чи відварювати в дерев'яному посуді, куди кидали розпечене на вогнищі каміння.

Одяг, житло. Лісові мисливці доби мезоліту носили своєрідний одяг. Його виготовляли зі шкур оленя, які обробляли жінки. Головним його елементом була куртка – так звана парка, поли якої зав'язували спереду поворозками. Спідній одяг складався з шкіряних трусів, ноговиць – холощ, які вдягали на ноги та поворозками прив'язували до паска, і примітивного шкіряного взуття (так званих поршнів).

Житло суттєво не змінилося. Як і раніше, це була конічна, дещо заглиблена конструкція з жердин, вкрита шкурами або корою берези (берестою). Вона нагадувала чум корінних народів Сибіру чи тіпі індіанців Північної Америки. На зиму житло утеплювали дерном (Рис. 25). У місцях мисливського та рибальського промислів улітку зводили щось на зразок куреня.

Господарський рік. Улітку лісові мисливці мешкали на берегах великих річок у таборах, що склалися з кількох сімейних чумів. Харчувалися рибою та впольованими в прирічкових лісах тваринами. На осінь перебиралися вглиб лісу, де зводили утеплені зимові житла. З випаданням снігу полювали на копитних, переслідуючи

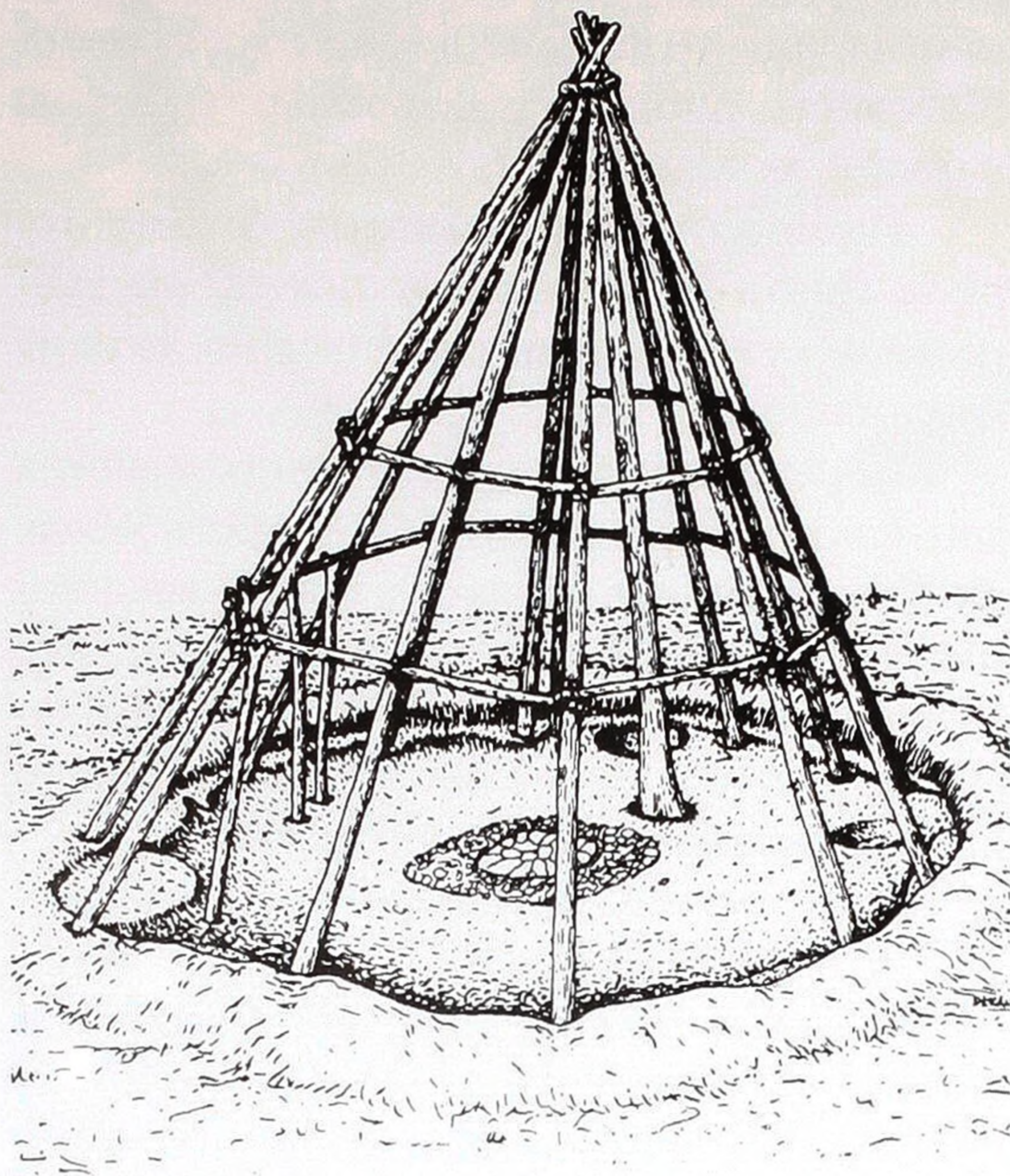

Рис. 25. Реконструкція каркаса зимового чуму

їх на лижах (Рис. 23). Навесні переселялися ближче до річки, де на узвишсях і пагорбках перечікували повінь. З настанням літа поверталися на човнах до минулорічного літнього стійбища на березі річки та поновлювали його.

Суспільство. Спільноти мезолітичної доби принципово не відрізнялися від мисливських суспільств фінального палеоліту та склалися з трьох основних соціальних структур: сім'я, община, плем'я. Водночас в цей час відбувалася певна індивідуалізація способу життя, що виявилось у частковому господарсько-побутовому усамостійненні сім'ї. Це було зумовлено нестатним способом життя лісових тварин, полювання на яких не потребувало вже великого колективу. Завдяки поширенню ефективної індивідуальної

мисливської зброї – лука і стріл – окремий мисливець міг забезпечити сім'ю харчами. Попри це окремі сім'ї залишалися тісно пов'язаними зі своєю общиною.

Поселення. Численні мезолітичні стоянки на Поліссі розміщені на невисоких піщаних узвишсях уздовж річок. Залягання культурного шару в піщаних відкладах річкових терас зумовило погану збереженість органічних матеріалів (кістки, дерева та ін.). Тож на більшості пам'яток уціліли тільки вироби з кременю.

Поселення із вцілілим шаром представлені скупченнями знахідок у діаметрі до 10 м, що нерідко зливаються у велику пляму. Тобто за планіграфією мезолітичні стійбища нагадують стоянки фінального палеоліту та складаються з невеликих стоянок кількох сімей, що мешкали в окремих житлах. Однак більшість стоянок доби мезоліту представлені невеликими стійбищами однієї чи кількох сімей, які мешкали на одному місці не більше одного-трьох місяців.

Загалом тодішнє населення мезоліту Волині було органічною складовою Балтійської мезолітичної провінції, яка розвивалася на зандрових низовинах Європи (Англійська, Північно-Німецька, Польська, Поліська). На сході Балтійська провінція сягала Німану, Верхнього Дніпра та Десни. Ця доба на Волині представлена пам'ятками двох археологічних культур: кудлаївської та яніславицької.

Кудлаївська культура. Назва її походить від стоянки біля с. Кудлаївка на Середній Десні. Пам'ятки з подібним мікролітичним крем'яним інвентарем поширені в Поліссі, зокрема в басейні Прип'яті (Рис. 26), а також виявлені в басейні Німану в Литві. Вони датуються раннім мезолітом, себто VIII–VI тис. до н. е.

Знаряддя виготовляли з відщепів, а також сколюючи грубі мікропластини з невеликих нуклеусів (Рис. 27, 61). Типові знаряддя цієї пори – численні дрібні скребачки на відщепах (Рис. 27, 54–8), різці (Рис. 27, 49–53), сокири на відщепах (Рис. 27, 59, 60) і свердла з крутою ретушшю по краю (Рис. 27, 37–48). Провідними формами серед мікролітів були різноманітні вкладні з притупленим краєм: мікропластини (Рис. 27, 1–28), трикутники (Рис. 28, 55–116), вістря кудлаївські (Рис. 28, 11–51), коморницькі (Рис. 28, 1–7), сегментоподібні (Рис. 28, 52–54), а також трапеції, переважно високі (Рис. 28, 117–126), і мікрорізці (Рис. 27, 29–36). Виразною серією представлені різноманітні круто ретушовані свердла (Рис. 27, 37–48).

Кудлаївське населення полювало на турів, лосів, оленів і вепрів за допомогою лука (Рис. 23–24), а також займалося рибальством. Його культура генетично пов'язана із культурами західних сусідів,

зокрема – коморницькою в Польщі та культурою Дювенсі Північної Німеччини. Вона сформувалася в басейні Прип'яті на початку мезоліту під впливом мігрантів з басейну Вісли. У другій половині мезоліту це населення поступилося місцем новій хвилі мігрантів із заходу – людності яніславицької культури.

Яніславицька культура. Поширення культури, назва якої походить від с. Яніславице у верхів'ях Вісли, припадає на пізній мезоліт – на VI–V тис. до н. е. В цей час її стоянки з'явилися в басейнах Вісли, Прип'яті й Німану (Рис. 29). Особливою прикметою культури є характерні яніславицькі вістря (Рис. 30, 1–14; 32, 1–46) і трикутники (Рис. 30, 15–24; 32, 47–62, 67–74). На стоянках знаходять багато одноплощинних нуклеусів для відтискних пластин (Рис. 30, 70), правильних пластин і трапецій (Рис. 30, 27–36), мікрорізців (Рис. 30, 37–47), скребачок на аморфних відщепах (Рис. 30, 48–53), сокир (Рис. 30,

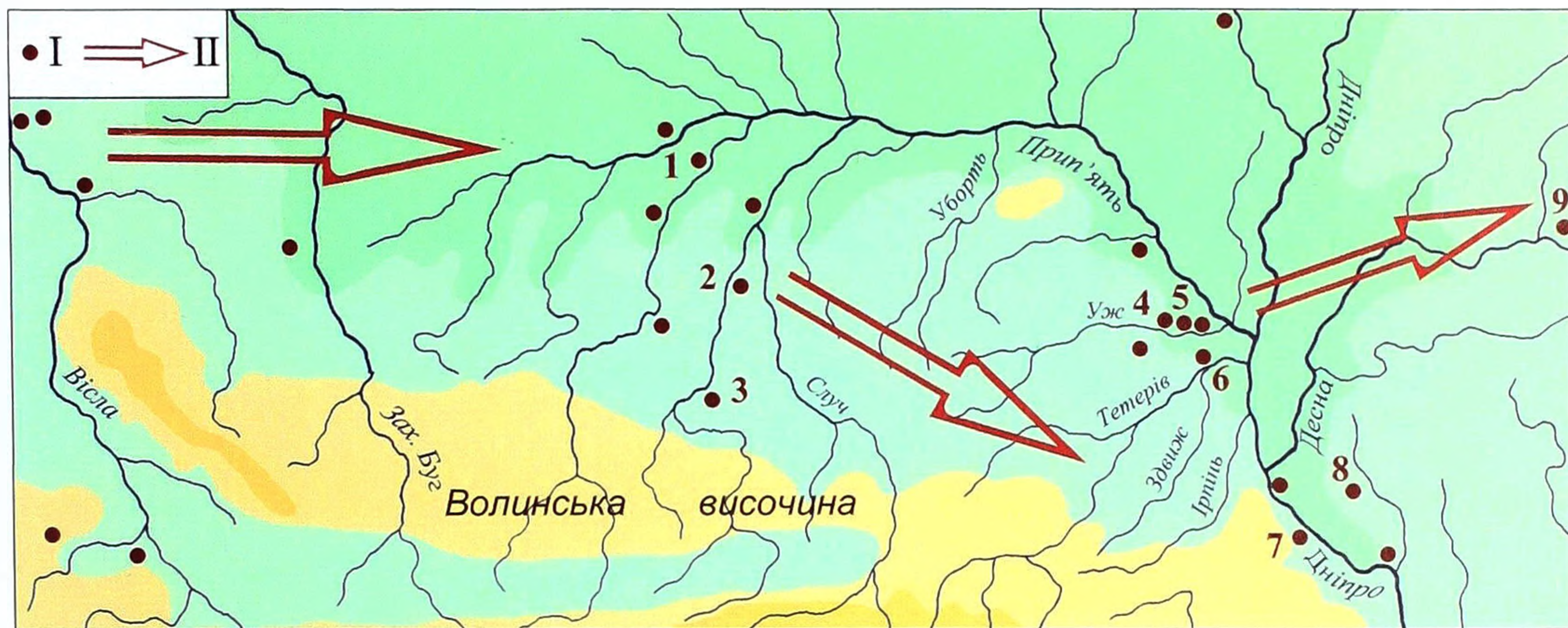

Рис. 26. Карта стоянок кудлаївської культури Полісся

1 – Люботинь III; 2 – Криниця; 3 – Поляни; 4 – Броди; 5 – Мартиновичі; 6 – Кухарі; 7 – Таценки; 8 – Селище; 9 – Кудлаївка.

Умовні позначки: I – стоянки; II – напрямки міграції кудлаївського населення

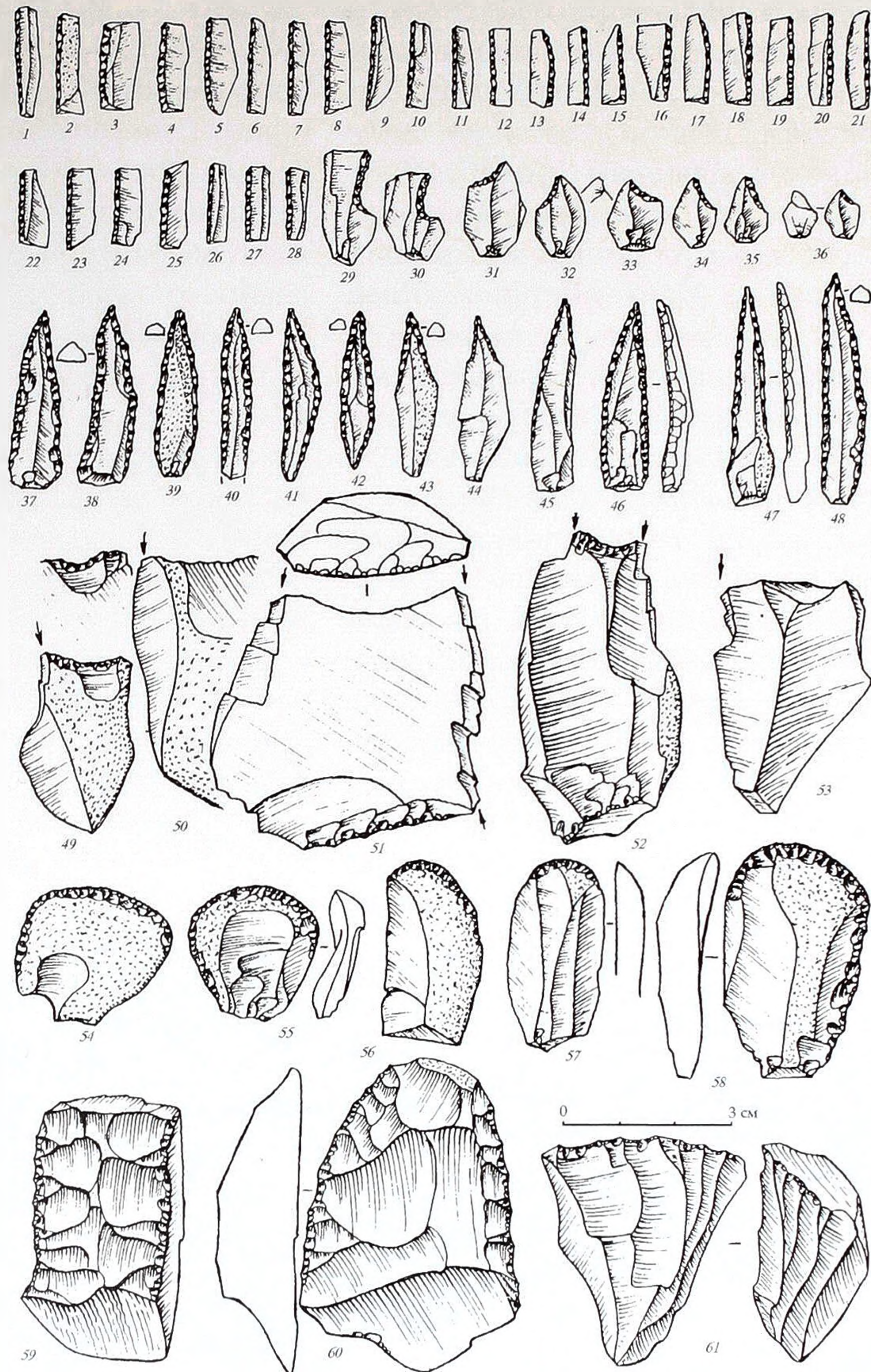

Рис. 27. Люботинь 3.
Крем'яний інвентар

55). У Волинському Поліссі досліджено пам'ятки Сенчиці 5а, Переволока 2, Непірець, Рудня, Поляни. Крем'яний інвентар яніславицьких пам'яток Західної Волині дещо відрізняється від стоянок Житомирщини та Київщини, де виділено окремий рудоострівський варіант культури.

Яніславицьке населення полювало на різних тварин (благородного оленя, тура, вепра, косулю) та займалось рибальством.

Яніславицька культура виникла внаслідок просування населення культури Маглемозе із Західної Балтії на схід. Ця міграція з північного заходу через

Рис. 28. Люботинь 3. Крем'яний інвентар

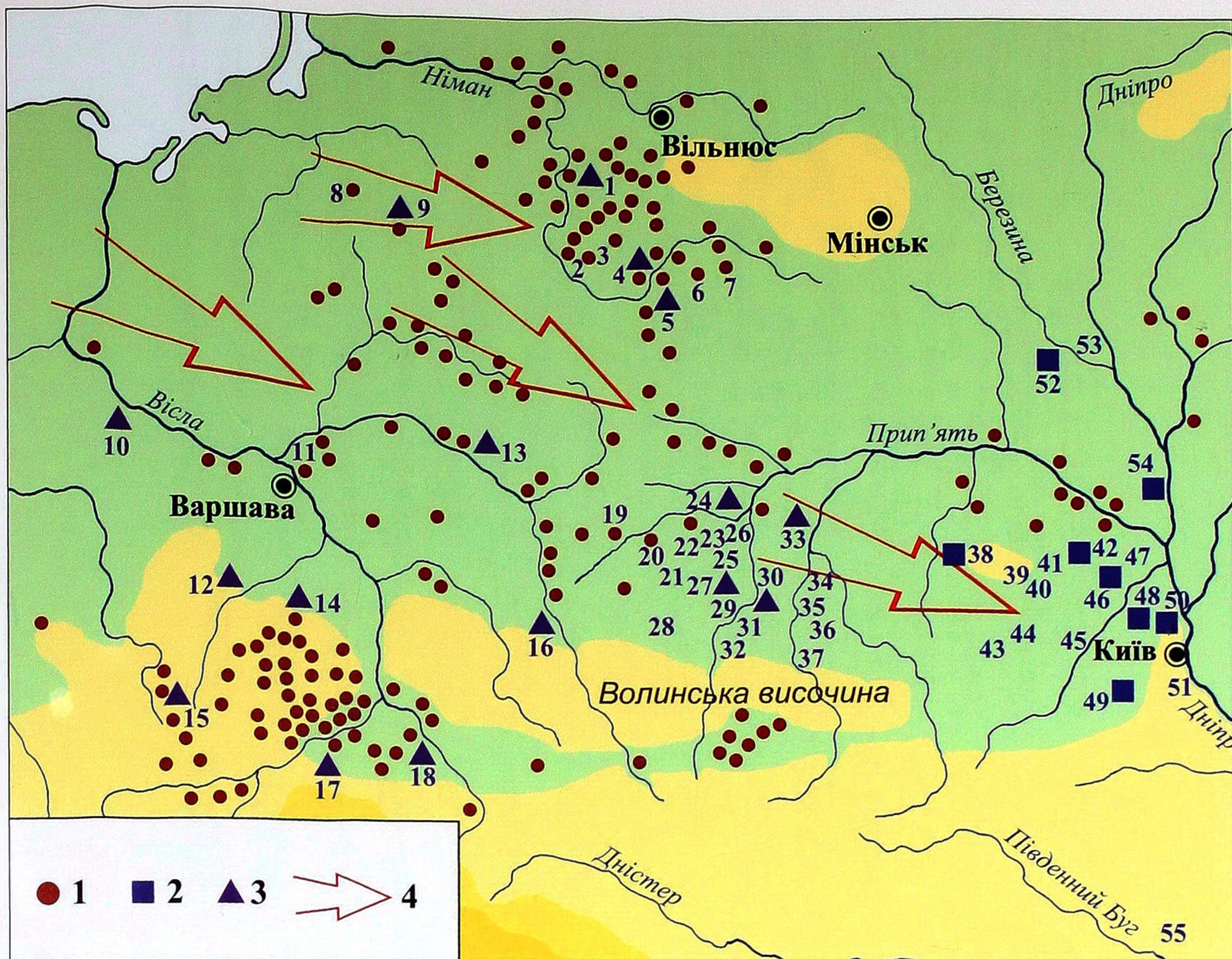

Рис. 29. Карта поширення пам'яток яніславицької культури

Басейн Німану: 1 – Максимоніс 4; 2 – Дубичай 2; 3 – Нятесяй; 4 – Белиця 2; 5 – Нясиловичі; 6 – Бабинка; 7 – Черешля.

Польща: 8 – Перкуново; 9 – Сосня; 10 – Вістка Шляхеца III; 11 – Велішев XIII; 12 – Яніславиця; 13 – Червоний Борек; 14 – Гжибова Гура VI; 15 – Дібровка; 16 – Неборове; 17 – Яворник Чарна; 18 – Гвоздець.

Полісся: 19 – Тур; 20 – Невір; 21 – Глуша; 22 – Люб'язь; 23 – Переволока; 24 – Омит; 25 – Нобель; 26 – Сенчиці 5а; 27 – Мульчиці; 28 – Грушвиця; 29 – Бабка; 30 – Непірець; 31 – Балаховичі; 32 – Мала Осниця; 33 – Рудня; 34 – Криниця; 35 – Тутовичі; 36 – Поляна; 37 – Сарни; 38 – Рудня Озерянська; 39 – Піщане; 40 – Прибір; 41 – Ковшилівка; 42 – Протереб, Оболонь, Дібровка; 43 – Стаханове; 44 – Крапивенка; 45 – Тетерів; 46 – Кухарі 2; 47 – Прибірськ 3; 48 – Рудий Острів; 49 – Бородянка; 50 – Дніпровська водогінна станція (ДВС); 51 – Перетічок; 52 – Красновка 1Б; 53 – Городок 4; 54 – Стара Лутава; 55 – Конецполь; 56 – Кам'яниця.

Умовні позначки: 1 – яніславицькі вістря; 2 – стоянки яніславицької культури; 3 – пам'ятки рудоострівського варіанта; 4 – напрям руху яніславицького населення

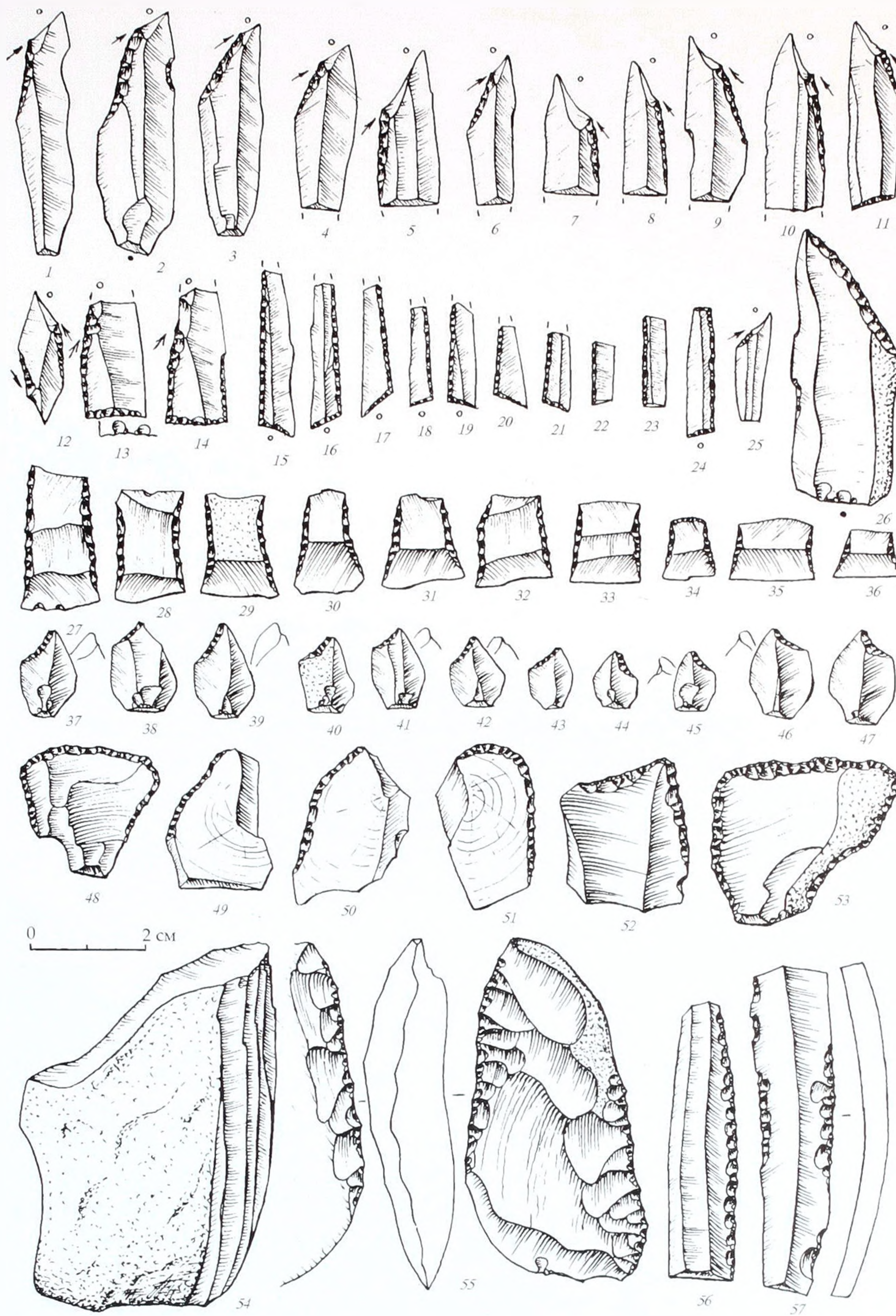

Рис. 30. Крем'яні вироби з яніславицької стоянки Сенчиці 5а на Верхній Прип'яті

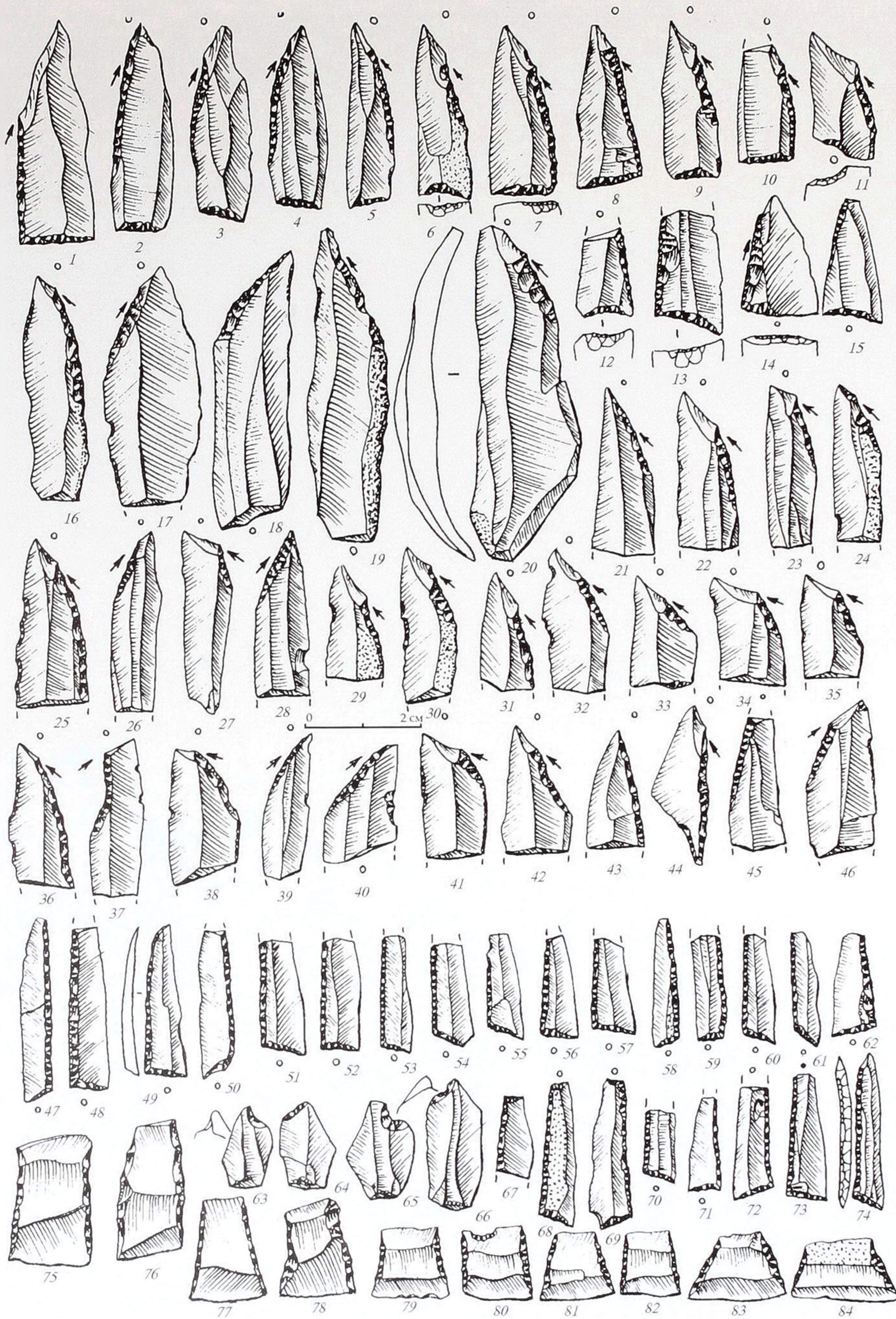

Рис. 31. Рудня 1. Мікроліти яніславицької культури

Полісся в Надпоріжжя та навіть у басейн Сіверського Дінця фіксується за поширенням у цих регіонах характерних для Полісся яніславицьких вістер. Просування населення з Балтії через Полісся в Середнє Подніпров'я в другій половині мезоліту підтверджують дані антропології. Мезолітичні та неолітичні могильники Подніпров'я (Василівка I і III, Вовниги, Ясинуватка, Вільнянка, Микільське) свідчать про появу тут у зазначений час

масивних високих північних європеоїдів так званого вовницького антропологічного типу, морфологічно близького до останків людей з могильників Західної Балтії. Носії яніславицьких традицій у V тис. до н. е. взяли участь у формуванні неоліту гребінцевої кераміки в басейнах Прип'яті та Німану. На пізніх пам'ятках яніславицької культури знайдено неолітичну кераміку з гребінцевим орнаментом.

Найвизначніші пам'ятки мезоліту на Волні

Кудлаївська культура

Криниця. Мезолітичні пам'ятки в уроч. Криниця на північній околиці с. Малі Цепцевичі Сарненського р-ну Рівненської обл. були виявлені 1983 р. Кремінь зібрано на видмах дюнного масиву площею 300×300 м, що здіймається на 3–4 м над заплавою правого берега Горині. Основні мезолітичні знахідки походять з пунктів Криниця 1 і 2 на східному крилі дюни. Кожне займало площу приблизно 30×30 м. Зібрані тут крем'яні вироби загалом належать до кудлаївської культури, хоча трапляються й окремі знаряддя, характерні для свідерської та яніславицької культур.

Скупчення Криниця 2А площею 8×5 м розміщувалося в найвищій частині дюни. Культурний шар частково розвіяний, більшість кременів лежала на поверхні. Кремінь з верхньої частини скупчення було вибрано просіюванням ґрунту через сито, незачеплені руйнацією відклади нижньої частини культурного шару розчищено ножем. Таким

чином отримано еталонну – чисту, без домішок – колекцію кременю кудлаївської культури. Вона нараховує 4713 артефактів, зокрема 120 з вторинною обробкою. Характерною рисою комплексу є мікролітизм і відщеповість. Пластини та знаряддя на пластинах нечисленні. Нуклеуси грубі, оскільки призначалися для сколювання неправильних пластин і відщепів.

Третину виробів із вторинною обробкою становить оснащення метальної зброї – мікроліти. Переважають мікроліти з притупленим краєм, зокрема: вістря типу Кудлаївка та їхні уламки, ланцето-подібні, а також мікрорізці. Знайдено також свердла на масивних у перетині пластинах, скребачки кінцеві, виконані на відщепі і неправильних пластинах. Більшість різців виготовлені з масивних відщепів. Інтерес становить нетипова для кудлаївської культури добірка з 13 сокир. Більшість із них зроблені на грубих відщепі за допомогою притуплення крутою ретушшю довгих країв. Лезо зазвичай оформлювали поперечним сколом.

Стоянка датується раннім мезолітом і належить до кудлаївської культури (Залізник Л. Л. Население Полесья в мезолите. К., 1991. 172 с.; Його ж. Мезоліт заходу Східної Європи. Кам'яна доба України. К., 2009. Вип. 12. 280 с.).

Люботинь 3. Найчисленніша колекція крем'яних виробів кудлаївської культури походить зі стоянки Люботинь 3. Так місцеві мешканці називають дюну заввишки до 3,0 м у заплаві правого берега Прип'яті, за 2,0 км на південний схід від с. Сенчиці Зарічнрянського р-ну Рівненської обл., де навпроти у 1960-х роках розташовувався однойменний хутір. Уздовж річки дюна сягає площі 800×250 м, на ній у напрямку до оз. Нобель споруджено дамбу, по якій пролягає ґрунтова дорога, через що в північно-західній частині дюни утворилася велика видма 100×30 м. Більша частина товщі культурного шару стоянки перевіяна вітрами. Її поверхня була суцільно всипана обробленим кременем з місцевих родовищ. Верхній перевіяний шар піску з кременем був просіяний через щільне сито. Крем'яних виробів було так багато, що відібрано тільки знаряддя з ретушшю, нуклеуси та пластини, численні уламки та відщепи залишені на стоянці.

Усього зібрано 6621 кременів, з яких 1311 виробів з ретушшю, 370 нуклеусів і 4151 пластина та їхні уламки. Серед нуклеусів найчастіше зустрічаються одноплощинні для сколювання неправильних пластин і відщепів (Рис. 28, 61). Пластини здебільшого мають неправильну форму та середні розміри. Дві третини виробів із вторинною обробкою становлять мікроліти та їхні уламки, загалом 1400 од. Провідними є

різноманітні мікрореконструкції з притупленим краєм: трикутники (Рис. 28, 55–116), вістря кудлаївські (Рис. 28, 11–51), коморницькі (Рис. 28, 1–7), сегментоподібні (Рис. 28, 52–54), а також трапеції, переважно високі (Рис. 28, 117–126), і мікрорізці (Рис. 27, 29–36). Виразною серією представлені різноманітні круто ретушовані свердла (Рис. 27, 37–48). Скребачки переважно кінцеві на відщепі і грубих пластинах (Рис. 27, 54–58). Різці виготовляли на масивних неправильних відщепі та уламках кременю (Рис. 27, 49–53). Численні сокири виготовлені з масивних відщепів (Рис. 28, 59, 60). Вони мають трапецієподібну форму та лезо, поправлене поперечним сколом. Загалом інвентар стоянки має прикмети кудлаївської культури, водночас має також виразні риси впливу коморницької культури Польщі (коморницькі трикутники). Він датується першою половиною мезоліту (Zaliznyak L. L. Mesolithic forest hunters in Ukrainian Polessye. Oxford, 1997. 140 p.; Залізник Л. Л. Мезоліт заходу Східної Європи. Кам'яна доба України. К., 2009. Вип. 12. 280 с.).

Яніславицька культура

Сенчиці 5а. Пам'ятка розміщена на дюнному масиві Ляхове за 1,0 км на південь від с. Сенчиці Зарічнрянського р-ну Рівненської обл. Її відкрив і дослідив Леонід Залізник у 1987 і 1988 рр. Стоянка відзначається скупченням обробленого кременю на площі 10×7 м. Пісок звідти був просіяний через щільне сито. Знайдено 15336 кременів, зокрема 410 знарядь з ретушшю (Рис. 30).

Серед нуклеусів переважають одноплощинні торцеві для сколювання правильних пластин (Рис. 30, 1–14). Чисельні пластини мають правильну форму та паралельну огранку (Рис. 30, 56, 57) і зняті у відтискній техніці з одноплощинних нуклеусів (Рис. 30, 54). Прикметою комплексу є численні яніславицькі вістря (Рис. 30, 1–14), трикутники (Рис. 30, 15–24), мікрорізці (Рис. 30, 37–47) і високі трапеції (Рис. 30, 27–36). Скребачки на відщепках мають неправильну форму (Рис. 30, 48–53). Подеколи зустрічаються різці. Виразну серію становлять сокири трапецієподібної форми на великих відщепках з крутою ретушшю на довгих краях і поперечним сколом на лезі (Рис. 30, 55). Є також добірка свердел-проколів, пластини та відщепи з ретушшю (Рис. 30, 56, 57). Трапляються нечисленні вивітрені дрібні фрагменти ранньонеолітичної кераміки з рослинною домішкою в глині (Зализняк Л. Л. Население Полесья в мезолите. К., 1991. 172 с.).

Переволоки 2. Ця стоянка розташовується за 2,0 км на південь від с. Омит Зарічнлянського району Рівненської обл. в заплаві правого берега Стоходу на північному крилі дугастої дюни в уроч. Переволока. У 1985–1988 р. на піщаній видмі площею 80×25 м просіюванням піску через сито зібрано значну колекцію мікролітичного кременю, загалом 1875 одиниць. Серед них виділяється серія одноплощинних нуклеусів з прямими ударними площадками, численні правильні тонкі пластини, скребачки на відщепках, часто з виїмками, та сокири у формі трапеції.

Ознакою комплексу є численні яніславицькі вістря й трикутники,

мікрорізці, високі трапеції. Трапляються дрібні фрагменти неолітичної кераміки з помітною домішкою рослинних волокон та з накольчастим орнаментом. Крем'яний інвентар стоянки Переволоки 2 дає можливість ототожнювати її з яніславицькою культурою, точніше – з її ранньонеолітичною фазою (Зализняк Л. Л. Мезоліт заходу Східної Європи. Кам'яна доба України. К., 2009. Вип. 12. 280 с.).

Непірець. Стоянка виявлена 1983 р. неподалік с. Балаховичі Володимирецького р-ну на Рівненщині, за 2,0 км на схід від р. Стир в уроч. Непірець, на дюні, яка перевищується та височить на 5,0 м над струмком, що протікає біля її підніжжя. На її вершині виявлено два скупчення мікролітичного кременю, кожне 8–10 м у діаметрі. Виразні мікролітичні вироби яніславицької культури отримано через просіювання піску через сито.

Всього виявлено 2009 кременів, зокрема 64 із вторинною обробкою. Переважна більшість з них це відщепи та дрібні правильні пластини з сірого якісного кременю з місцевих родовищ. Є також серія типових яніславицьких нуклеусів – одноплощинних, з прямою ударною площадкою, призначених для отримання правильних мікропластин. Дві третини виробів з ретушшю представлені мікролітами: яніславицькими вістрями, трикутниками, мікрорізцями та трапеціями. Скребачки неправильної форми на відщепках. Знайдено серію пластин з ретушшю, зокрема з виїмками, та сокиру на відщепі з лезом, оформленим поперечним сколом (Зализняк Л. Л. Население Полесья в мезолите. К., 1991. 172 с.).

***

Отже, підсумуємо. На початку мезоліту територія Європи, зокрема й Волині, вкрилася спочатку сосново-березовими, згодом широколистими лісами, що стали домівкою для лісових мисливців і рибалок. Завдяки винайденню в цю добу лука і стріл основним заняттям населення стало полювання на нестатних копитних тварин, мисливство набирає значення лише наприкінці мезоліту. На Волині мезоліт представлений головним чином

двома культурами: спершу кудлаївською, а в подальшому – яніславицькою, принесеними населенням, яке через басейн Вісли просунулося сюди з Південної Балтії.

Схоже, що саме це населення за доби неоліту під впливом чергових мігрантів – носіїв культури лінійно-стрічкової кераміки, які просунулися на Волинську височину, розпочало впроваджувати рільництво й скотарство та відоме під назвою волинської неолітичної культури.

НЕОЛІТ – ДОБА ВЕЛИКИХ ЗРУШЕНЬ

Упродовж тисячоліть люди жили, споживаючи готові продукти природи: полювали, рибалили, збирали рослини та їхні плоди. Однак вдосконалення засобів полювання на тлі змін природного середовища призвело до кризи мисливства як основного засобу забезпечення калорійною їжею. Це підштовхнуло людину до винайдення інших джерел харчування. Від споживання продуктів природи люди перейшли до їх відтворення, інакше кажучи, почали вирощувати хліб і розводити худобу. Це сталося за неоліту, через що цю подію англійський археолог Гордон Чайлд назвав неолітичною революцією.

Справді, винайдення відтворювального господарства відкрило небачені перспективи для розвитку людства. Рільництво не лише дало людині нові продукти харчування: зерно, боби, овочі, фрукти, а

зрештою, вироби з них – крупу, муку, хліб, олію тощо, отже, забезпечило стабільний продукт. Скотарство не тільки компенсувало нестачу м'ясної їжі, люди навчилися отримувати молоко та різні молочні продукти, а також вивели породи овець і кіз, що давали вовну. Зрештою, худоба стала людині помічником в оранці, перевезенні вантажів, освоєнні нових просторів.

Якщо раніше люди в гонитві за харчами змушені були весь час мігрувати, то тепер змогли перейти до осілого життя. Поряд із поселеннями з'явилися городи, випасалася худоба. Нові галузі господарства вимагали певних знарядь і винаходів. Одним з найважливіших було виготовлення глиняного посуду. Сьогодні нам навіть важко уявити, як люди обходилися без справжнього посуду, користуючись щонайбільше дерев'яними коритами чи